

Голові разової спеціалізованої ради
з присудження ступеня доктора філософії
у Кам'янець-Подільському національному
університеті імені Івана Огієнка
доктору історичних наук, професору
ЗАВАЛЬНЮКУ Олександрю Михайловичу

ВІДГУК

**офіційного опонента кандидата історичних наук, старшого викладача
кафедри історії та археології**

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ЗУБКО Ольги Євгенівни

на дисертаційну роботу

«Діяльність нелегальної резидентури «Стамбульська платформа»

Державного Центру УНР в екзилі (1929 – 1935)»

ПІДГІРНОЇ Лариси Миколаївни,

представлену на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 03 Гуманітарні науки

за спеціальністю 032 Історія та археологія

Актуальність теми дисертаційної роботи. Для Державного Центру УНР в екзилі, як держави без території, діяльність розвідки (в межах її компетенції) спрямовувалася на виконання першочергових завдань, продиктованих життям і специфічними умовами ведення таємної політичної боротьби на чужому терені. Втративши територію, але зберігши ідею державності та мету відновлення незалежної України, лідери екзильного уряду скоригували роботу спецслужби в напрямку підготовки ґрунту для майбутніх дій — здобування об'єктивних відомостей про військове та політичне життя в УРСР з метою вироблення адекватної тактики подальшої боротьби.

Головна мета розвідувальної роботи спецслужб ДЦ УНР в екзилі в 1925 – 1938 рр., полягала у використанні здобутих даних для підризу існуючої в Україні радянської системи. Розвідувальну діяльність скеровував та організовував сектор «Наступ» II секції Генерального штабу Військового міністерства екзильного уряду, який очолювали послідовно сотники Василь Недайкаша (1895 – 1972) та Володимир Шевченко (1897 – 1966). Загальне керівництво здійснювали в свій час Микола Чеботарів (1884 – 1972)

та Всеволод Змієнко (1886 – 1938), підпорядковуючись в свою чергу Військовому міністру Володимиру Сальському (1885 – 1940). І така активізація роботи військової спецслужби, зрозуміло, призвела до створення мережі розвідувальних пунктів: насамперед в Румунії, Болгарії, Чехословаччині, Персії, Туреччині.

На сьогодні серед змістовних праць, які комплексно висвітлюють діяльність розвідки ДЦ УНР саме в 1925 – 1938 рр. в нових (еміграційних) умовах – дві монографії.

Першою виступає монографія засновника наукової школи з вивчення історії розвідки та контррозвідки України (Національна академія Служби безпеки України), правознавця, генерал-лейтенанта, кандидата юридичних наук, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАПНУ Володимира Сідака (1938 – 2019) : «Спецслужби держави без території: люди, події, факти» / В. Сідак, Т. Вронська. К.: Темпора, В-во Нац. академії СБУ, 2003. 240 с. У якій активізація діяльності уєнерівської еміграції пов'язується з поверненням до влади в 1926 р. Ю. Пілсудського, котрий дозволив утворити Генеральний штаб Міністерства військових справ ДЦ УНР. Структурно Генеральний штаб складався з трьох секцій: перша здійснювала перереєстрацію колишніх військових Армії УНР та розробляла структуру майбутнього війська; друга проводила розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, поширювала на території УСРР/УРСР агітаційну літературу, яка виготовлялась у третій (пропагандистській) секції. Головною метою розвідувальної роботи ДЦ УНР у 1925 – 1938 рр., на думку дослідників, було використання здобутої інформації для підризу існуючої в Україні радянської системи.

Другою є спільна монографія румунського дипломата, (PhD), співробітника Міністерства закордонних справ Румунії Вадима Гузуна та українського історика Валерія Власенка, кандидата історичних наук, доцента кафедри історії Сумського державного університету, фахівця з історії української міжвоєнної еміграції в Балканських країнах, що висвітлює

діяльність «румунського розвідпункту» крізь призму життя лідера української еміграційної спільноти в цій країні — Гната Єрмиловича Порохівського (1888 – 1952): Vadim Guzun, Valeriy Vlasenko (editor) «Anchetat de SMERS: sul SSI si liderul emigratiei ucrainene din Romania in dosarele SBU». Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, 730 pagin (румунською мовою).

Тому в умовах незначної кількості досліджень з діяльності розвідки та контррозвідки ДЦ УНР у 1926 – 1938 рр., поява дисертаційного дослідження Підгірної Лариси Миколаївни тільки вітається. Як і спільна монографія В. Гузуна та В. Власенка, її дисертація – локальна: вона «охоплює» терени Турецької республіки міжвоєнної доби, розкриває діяльність нелегальної резидентури в цій країні й композиційно побудована навколо декількох осіб, співробітників спецслужб як УНР, так і СРСР: Володимира Мурського (1888 – 1935), Софії Вольської-Мурської (1894 – 1946), Марії Пчелінської (? – ?) Миколи Забелло (1892 – 1967), Катерини Забелло (1900 – 1943).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій. Виклад матеріалу та узагальнень дисертації — аргументований. Мова та стиль дисертації повною мірою відповідають вимогам, які висуваються до наукових праць відповідного рівня. Аналіз змісту дисертаційної роботи, анотації, друкованих праць за темою дисертації дозволяє зробити висновок, що усі пункти наукової новизни дослідження, належним чином відображені в роботі.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація становить перше в новітній українській історіографії ретельне дослідження з діяльності «турецького розвідпункту» ДЦ УНР в екзилі — нелегальної резидентури «Стамбульська платформа». В роботі ґрунтовно проаналізовані та висвітлені передумови її виникнення, політико-правові засади функціонування, статус, вагомість діяльності, шляхи фінансування, причини згорання та ліквідації. В науковий обіг уведено масив архівних документів ГДА СЗРУ, ІЦДАГОУ — неопублікованих раніше агентурних донесень радянської розвідки, завдяки

яким й була сформована вичерпна картина діяльності «Стамбульської платформи». Подані та охарактеризовані переклади праць й газетних публікацій очільника нелегальної резидентури – В. Мурського.

Окремо дисертанткою підняте непросте й донині питання «ролі жінки на службі розвідки». Зокрема, активна та успішна діяльність родички очільника «Стамбульської платформи» — Марії Пчелінської — тільки підтверджує слова радянського розвідника міжвоєнної доби Бориса Григор'єва (1884 – 1939) про те, що «розвідка була не тим полем діяльності, на якому відточувалися та вдосконалювалися засади суспільної моралі».

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення дисертації полягає в широкому застосуванні отриманих дисертанткою результатів у комеморативних практиках, проукраїнській просвітницькій роботі, національно-патріотичному вихованні шкільної та студентської молоді, особового складу ЗСУ. Результати дослідження можуть бути використанні в дипломатичній та науковій діяльності.

Наукові праці, які відображають результати дисертації. Теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження відображено в п'ятнадцяти (15) наукових працях. У провідних фахових наукових виданнях опубліковано чотири (4) статті. Одна стаття (1) опублікована в німецькому періодичному науковому виданні, що входить до переліку видань держав Організації економічного співробітництва та розвитку/Європейського Союзу. Належний рівень наукової апробації основних положень дисертації засвідчують додаткові публікації (10 статей).

Відсутність порушення академічної доброчесності. Аналіз змісту дисертаційного дослідження та опублікованих праць вказує на дотримання здобувачем вимог академічної доброчесності. Ознак порушення академічної доброчесності та випадків плагіату не виявлено.

Загальна оцінка дисертації. Дисертація складається з анотації, змісту, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Структура дисертації є логічною й такою, що

підпорядкована авторському задумові, меті та завданням дослідження. Мета дослідження сформульована комплексно. Вона полягає у дослідженні різних аспектів діяльності нелегальної резидентури «Стамбульська платформа». Завдання дисертації відповідають зазначеній меті.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету та завдання, об'єкт та суб'єкт (предмет) дослідження, окреслено основні положення, які визначають наукову новизну дисертації тощо. Зазначені формулювання є логічними й такими, що не викликають заперечень.

У першому розділі розглянуто стан наукової розробки теми, її джерельної бази та методологічних засад. Історіографічний нарис дисертації свідчить про якість виконаної роботи. В ньому дисертантка спромоглася охопити майже всі наукові праці, дотичні до теми, включно з мемуарами колишніх співробітників радянських спецслужб. Тоді як характеристика джерельної бази наукового дослідження слугує доказом вражаючого обсягу роботи. Ларисою Миколаївною опрацьовані архівні матеріали: 1) так званої «Празької колекції» – фонду 269 «Колекція документів «Український архів в Празі (1925 – 1945)»» Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки; документи Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України (4878 аркушів); 3) документи приватного архіву М. Топчибаші (4 томи).

Методологічне підґрунтя дисертації – широкий комплекс загальнонаукових методів (аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, індукції, дедукції тощо) та принципів історичного пізнання (історизму, критичного підходу, комплексності та системності), що уможливили відображення ролі українських дипломатичних представництв й громадських організацій в історії україно-турецьких відносин.

У другому розділі відстежено процес інституціонування «Стамбульської платформи». Дисертантка акцентувала увагу на тому, що статус ДЦ УНР не дозволяв йому офіційно вести міжнародну політику та дипломатичну діяльність. Саме через цю обставину «уенерівська» дипломатична робота

була неофіційною, а розвідувальна діяльність здійснювалася у форматі «розвідпунктів» та нелегальних резидентур. У цьому ж розділі представлений просопографічний портрет членів «Стамбульської платформи». До усього, дисертанткою акцентовано увагу на правомірності терміну «Український Стамбул» 1929 – 1935 рр.

У третьому розділі висвітлено взаємодію членів нелегальної резидентури з турецьким політичним істеблішментом. Йдеться: 1) про активну інформаційно-пропагандистську діяльність членів Платформи через охолодження взаємин між Турецькою республікою та СРСР внаслідок доктрини пантуранізму (пантюркізму); 2) налагодження контактів з представниками японської розвідки та підготовки Меморандуму про військову співпрацю з урядом Японії; 3) спробу налагодження співпраці із Вселенським патріархатом у контексті отримання автокефалії для ПЦУ.

У четвертому розділі охарактеризовано стратегічну та оперативну агентурну розвідувальну діяльність. Епізоди розвідувальної діяльності резидента, членів нелегальної резидентури та інформаторів проілюстровані дисертанткою завдяки агентурним донесенням М. Забелло (агента «Надія») та його радянських кураторів. У розділі також окремо висвітлено діяльність стамбульської філії клубу «Прометей» та участь і в її роботі прометеїстів – членів «Стамбульської платформи»; співпрацю В. Мурського із представниками польських спецслужб, прометеїстами Я. Гавронським та Т. Голувком.

Наведений після основної частини список використаних джерел та літератури нараховує 415 найменування і засвідчує репрезентативний характер джерельної та історіографічної бази дослідження. А в додатку подано список публікацій здобувачки.

Відзначаючи в цілому високий науково-теоретичний рівень дисертації, хотілося б звернути увагу й на окремий притаманний їй недолік.

Дисертантом випущено з поля зору питання фінансування польською спецслужбою нелегального резидента Володимира Мурського зокрема та

«Стамбульської платформи» загалом. Як і питання фінансування секретних агентів Іноземним відділом ОДПУ в середовищі Української громади Стамбула.

1. Фінансування розвідувальної роботи, як і всієї уенерівської спецслужби в цілому, здійснювалося «Двуйкою». Гроші отримувало військове міністерство УНР, зокрема друга секція його Генштабу, й розподіляла їх за призначенням: на утримання розвідпунктів, виплати агентурі тощо. Наприклад, керівники контрольних розвідувальних пунктів (в Корці, Рівному, Дубно, Тернополі, Кременці) щомісяця отримували 350 злотих платні. Керівники закордонних розвідувальних пунктів — до 300 злотих (так керівник «румунського розвідпункту» Гнат Порохівський отримував від «Друйки» щомісяця по 190 злотих). До того ж, на кожен розвідпункт (як на контрольний, так і закордонний) в середньому виділялося 100 злотих на виплату агентурі.

2. СРСР здійснював виплати секретним агентам швейцарськими франками.

3. Польський злотий постав 29 квітня 1924 р. У міжвоєнний час — це була одна із найстабільніших валют. Курс польського злотого до американського долару тримався в межах 4–5:1 до 1938 р. (у 1939 р. останньому міжвоєнному році курс злотого до долару становив 8:1), за виключенням 1926 р., (травневий переворот) коли курс сягнув 11–13 злотих за 1 долар. Отже, 300 злотих дорівнювало 40–60 доларам.

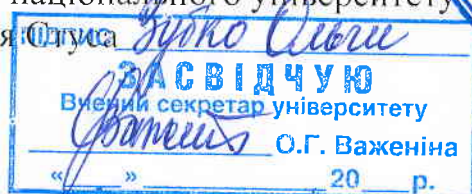
4. Швейцарський франк був прив'язаний до золотого стандарту, що дозволяло йому залишатися «найтвердішою» валютою з усіх світових валют за курсом. Якщо відштовхуватися від того, що курс польського злотого до швейцарського франку в міжвоєнну добу коливався в межах 25–35 злотих за 1 швейцарський франк, то стає зрозумілим, що оплата діяльності спецагентів з боку радянських спецслужб була високою. І це, зокрема, було одним із інструментів морального розколу української еміграції.

5. Якщо ж вести мову про турецьку ліру, яка постала в 1927 р., то співвідношення турецької ліри до американського долара як 1:1 протрималося тільки до 1933 р. У 1933 р. один долар коштував дві ліри. Фактично, 1933 р. став відправною точкою стрімкого падіння турецької валюти. У 1935 р. 1 долар дорівнював вже 9 лірам. Співвідношення польських злотих та турецьких лір у 1929 – 1935 рр. становило 1:100, що вкотре переконувало в стабільності польського злотого.

Утім, вказаний проблемний момент жодним чином не знижує наукової цінності дисертації, а є радше заохоченням до подальших наукових пошуків та рефлексій над темою. Рецензована дисертація становить самостійне, оригінальне, цілісне та завершене дослідження, яке розкриває діяльність нелегальної української резидентури ДЦ УНР в екзилі в міжвоєнній Туреччині.

Загалом, дисертація ПІДПІРНОЇ Лариси Миколаївни на тему «Діяльність нелегальної резидентури «Стамбульська платформа» Державного Центру УНР в екзилі (1929 – 1935)» відповідає спеціальності 032 Історія та археологія, наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 р. «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій (зі змінами)», «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами), а її автор ПІДПІРНА Лариса Миколаївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальність 032 Історія та археологія.

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри історії та археології
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Ольга ЗУБКО